

Вічне повернення — загадкова ідея, і Ніцше страшенно спанеличив нею філософів: подумати лишень, що настане така пора, коли повториться все, чого ми зазнали в житті, і що саме це повторення повторюватиметься до нескінченності! Що ж означає цей безглуздий міф? Міф про вічне повернення каже нам методом заперечення, що життя, яке зникне раз і назавжди й ніколи вже не повернеться, скидається на тінь, що воно не має ваги, що воно мертвє вже наперед, і хоч яке воно жорстоке, прегарне, величне, проте ця краса, цей жах і ця велич не мають ніякого сенсу. Зважати на нього варто не більше ніж на війну поміж двома африканськими князівствами, що спалахнула в чотирнадцятому столітті й нічого не змінила у світі, хоча триста тисяч негрів знайшли там смерть у невимовних муках.

Але чи зміниться щось у цій війні поміж двома африканськими князівствами в чотирнадцятому столітті, якщо вона повторюватиметься незліченну кількість разів у вічному поверненні? Авеж, повториться: вона стане твердинею, що стремітиме у віки, і її безглуздість буде непоправна.

Якби Французька революція повторювалася вічно, французька історіографія не так писалася би Робесп'єром. Та оскільки

оповідає вона про те, що не повертається, то та кривава пора є тільки словами, теоріями, дискусіями; вони легкі, мов пух, і нікого не лякають. Існує величезна різниця поміж Робесп'єром, який з'явився в історії єдиний раз, і Робесп'єром, котрий вічно повертатиметься, щоби стинати голови французам.

Отож можна виснувати, що ідея вічного повернення змальовує перспективу, в якій речі здаються нам не такими, якими ми їх знаємо: вони постають перед нами без обставини їхньої минулості, яка її пом'якшувала б. Ця обставина заважає нам виголосити якийсь вирок. Хіба ж можна засудити таке ефемерне явище? Проміння вечірнього сонця осяває ностальгійним чаром будь-яку річ, навіть гільйотину.

Нещодавно зловив себе на чудернацькому відчутті: немовірно, але, гортаючи книжку про Гітлера, я був розчуленний декотрими його світлинами: вони нагадали пору моого дитинства, яке припало на воєнні роки; декого з моєї рідні спіткала смерть у нацистських концентраційних таборах; але що та смерть проти Гітлерових світлин, які нагадали минулу пору моого життя, ті роки, що вже ніколи не повернуться?

Це примирення з Гітлером свідчить про доглибну моральну збоченість світу, який ґрунтуються на неможливості повернення, адже у цьому світі все наперед прощається, а отже, все цинічно дозволяється.

2

Якби кожна секунда нашого життя повторювалася нескінченну кількість разів, ми були б прикуті до вічності, наче Ісус Христос до хреста. Ото жорстока думка! У світі вічного

повернення кожен порух несе ваготу нестерпної відповіальності. Це спонукало Ніцше заявити, що ідея вічного повернення — найважчий тягар (*das schwerste Gewicht*).

Якщо вічне повернення — найважчий тягар, то на цьому тлі наше життя може постати у всій його чарівливій легкості.

Але чи така вже гнітюча вагота і чи така чудовна легкість?

Найтяжча вагота розчавлює нас, ми згинаємося під нею, вона хилить нас до землі. Та в любовній поезії всіх часів жінка мріє про ваготу чоловічого тіла на ній. Отож найважчий тягар — це водночас і образ найщедротнішого наповнення життя. Що важчий тягар, що ближче життя наше до землі, то реальніше і правдивіше воно виявляється.

Зате цілковита відсутність ваготи призводить до того, що людська істота стає легша за повітря, що вона лине у височінь, віддаляється від землі, від земного буття, робиться вже напівреальною, а порухи її стають і вільні, і незначущі водночас.

То що ж обрати? Ваготу чи легкість?

Це питання Парменід ставив іще за століття до Ісуса Христа. Він вважав, що світ ділиться на контрастні пари: світло — пітьма, грубе — тонке, гаряче — холодне, буття й небуття. Один полюс протилежностей був для нього позитивний (світле, гаряче, тонке, буття), другий — негативний. Оцей поділ на позитивний і негативний полюси може видатися нам по-дитячому простим. Крім одного: що ж таки позитивне — вагота чи легкість? Парменід відповідає: легке — позитивне, важке — негативне. То мав він рацію чи ні? Ось у чім річ. З певністю можна сказати одне: протилежність «тяжке — легке» — найзагадковіша і найдвозначніша з-поміж усіх протилежностей.

3

Багато років я думаю про Томаша. Та лише з огляду на ці роздуми вперше побачив його по-справжньому. Побачив, як стоїть він перед вікном свого помешкання, вступившись у стіну будинку, розташованого на протилежному кінці двору, і не знає, що вдіяти.

Він познайомився з Терезою тижнів зо три тому в невеличкому чеському містечку. Разом вони пробули насилу годину. Вона провела його на вокзал і зачекала, поки він сяде у потяг. Днів за десять по тому приїхала до нього у Прагу. Вони кохалися того ж таки дня. Уночі в неї почалася гарячка, і вона цілий тиждень пролежала в нього з грипом.

Він відчув незбагненну любов до цієї дівчини, з якою ледве був знайомий. Йому здавалося, наче це дитина, яку поклали до просмоленого кошика і пустили за водою, щоби він підібрав її коло берега свого ліжка.

Вона пробула в нього з тиждень, а потім, одужавши, повернулася до того містечка, де мешкала, за двісті кілометрів від Праги. Отут і настала та мить, про яку я щойно казав і в якій вбачаю ключ до Томашевого життя. Він стоїть коло вікна, вступившись у стіну будинку, розташованого на протилежному кінці двору, і думає собі: «Чи варто запропонувати їй перебратися до Праги?» Ця відповідальність лякає. А що, як він запросить її до себе, і вона відразу ж приїде і запропонує йому все своє життя. А може, потрібно відмовитися від неї? Тоді Тереза залишиться кельнеркою у провінційній кав'яні, і він уже ніколи не побачить її.

То хоче він, щоб вона приїхала до нього чи ні?

Він дивиться у двір, вступившись у стіну протилежного будинку, і шукає відповіді.

Знову і знову згадує він образ цієї жінки, що лежить у нього на дивані; нікого не нагадувала вона йому з його минулого життя. Ні коханкою вона не була, ні дружиною. То була дитина, яку він дістав із просмоленого кошика і поклав на березі свого ліжка. Вона заснула. Він опустився коло неї навколошки. Її гарячковий подих пришвидшився, Томаш почув, як вона тихенько застогнала. Притулив своє обличчя до її лица і прошепотів декілька заспокійливих слів у її сон. Замить здалося, ніби її подих став спокійніший, і її обличчя несамохіть притулилося до його щоки. На своїх вустах він відчув кислуватий дух лихоманки і вдихнув його, наче хотів пройнятися довірливістю її тіла. Тоді уявив собі, наче вона в нього вже багато літ і що вона помирає. І зрозумів, що не переживе її смерті. Він укладеться поруч, щоб теж померти. Томаш заховав своє лице в подушку біля неї і довго так залишався.

Тепер він стоїть коло вікна і згадує ту мить. Що ж, як не кохання прийшло оце до нього, щоб заявити про себе?

Та чи було це коханням? Він запевнив себе, що хотів померти біля неї, і те почуття було вочевидь перебільшене: адже він бачив її тільки вдруге в житті! Чи, може, то була істерична реакція чоловіка, який, відчувши в глибині душі нездатність любити, почав сам перед собою корчити комедію кохання? І підсвідомість його була така підступна, що задля тієї комедії обрала жалюгідну провінційну подавальницю, яка не мала жодного шансу ввійти в його життя!

Він дивився на брудні стіни, що оточували дворище, і не знат, істерія то була чи кохання.

І в тій ситуації, коли справжній чоловік почав би негайно діяти, він докоряв собі за вагання й за те, що позбавив найчудовішу мить свого життя (він стоїть навколошки біля

узголів'я молодої жінки, певний, що не зможе пережити її смерті) будь-якого значення.

Отак він дошкуляв собі докорами, аж подумав, що це нормальну, коли він не знає, що йому хочеться: ніколи не можна знати, що треба хотіти, адже життя одне й не можна ні порівняти його з попередніми життями, ні віправити в життях наступних.

То що ж ліпше: бути з Терезою чи залишатися самому?

Немає ніякого способу перевірити, яке рішення краще, бо немає ніякого порівняння. Адже переживаєш усе вперше і без підготовки. Наче той актор, що виходить на сцену без репетиції. Але чого ж варте життя, якщо перша його репетиція і є саме життя? Тим-то життя завжди скидається на ескіз. Проте навіть «ескіз» — неточне слово, бо то начерк чогось, підготовка картини, натомість ескіз нашого життя — це ескіз до нічого, начерк без картини.

Томаш подумки повторив німецьке прислів'я: *einmal ist keinmal*, тобто один раз — однаково, що ніколи. Мати змогу прожити тільки одне життя — однаково, що ніколи не жити.

4

Аж якось у перерві поміж двома операціями медсестра погукала його до телефону. У слухавці почув Терезин голос. Вона телефонувала з вокзалу. Він зрадів. Як на лихо, того вечора мав побачення, тож сказав їй, щоб прийшла наступного дня. Поклавши слухавку, почав докоряти собі, що не запросив її відразу. Ще можна було скасувати те побачення! Він подумав, що ж робитиме Тереза в Празі отих тридцять шість годин до

їхньої зустрічі, і йому закортіло сісти в авто і податися шукати її на вулицях міста.

Тереза прийшла наступного дня увечері. У неї була красива сумочка на довгому ремінці, і він подумав, що вона елегантніша, ніж минулого разу. У руці тримала товсту книжку. «Анна Кареніна» Толстого. Поводилася жваво, навіть галасливо, і намагалася показати, що опинилася тут випадково, завдяки особливим обставинам: приїхала до Праги з фахових міркувань, може (тут вона висловлювалася дуже невизначенно), знайде собі нову роботу.

Потім вони голі й щасливі лежали поруч на дивані. Була вже ніч. Томаш запитав, де вона зупинилася, хотів одвезти її туди автомобілем. Тереза трохи збентежено відказала, що шукатиме готель, а валізу лишила в камері зберігання.

Іще вчора він боявся, що вона запропонує йому своє життя, якщо він запросить її до себе додому. Тепер, почувши, що валіза її в камері схову, подумав, що вона поклала в ту валізу своє життя і здала його на зберігання, перш ніж вручити життя йому.

Він сів із нею до автомобіля, що стояв коло будинку, подався на вокзал, забрав валізу (вона була величезна і страшенно тяжка) й одвіз її додому разом із Терезою.

Як сталося, що він так швидко зважився, тоді як вагався два тижні й не озивався до неї жодним словом?

Він і сам був здивований цим. Адже діяв усупереч своїм принципам. Розлучившись десять років тому з дружиною, він весь час жив у атмосфері веселощів, як ото часом інші святкують шлюб. Тоді він збагнув, що нездатний жити з жінкою, хоч би яка вона там була, що насправді може бути собою, тільки залишаючись одинаком. Отож він намагався ретельно витворити таку систему свого життя, щоб жінка ніколи не змогла поселитися у нього зі своєю валізою. Тим-то

й був у нього лише диван, хоч і широченький, проте він казав своїм подругам, що не може заснути з кимось в одному ліжку, і після півночі відвозив їх додому. Втім, і тоді, коли Тереза лежала в нього з грипом, він не спав коло неї. Першу ніч передрімав у великому кріслі, а наступні — у лікарні, у кабінеті на тапчані, на якому він спав під час чергувань.

Та цього разу він заснув коло неї. Прокинувшись уранці, побачив, що Тереза, ще сонна, тримає його за руку. Невже вони отак провели всю ніч? Йому важко було в це повірити.

Вона глибоко дихала вві сні, тримала його за руку (так міцно, що він не міг забрати її від неї), а та тяжка валіза стояла коло ліжка.

Він не зважувався вивільнити руку з її долоні, тож дуже обережно перевернувся на бік, щоби лішше розгледіти її обличчя.

І знову подумав собі, що Тереза — це дитина, яку поклали в просмолений кошик і пустили за водою. Хіба ж можна дозволити, щоб розбурхана вода забрала кошик, де лежить дитина! Якби фараонова донька не взяла коло берега кошик із маленьким Мойсеєм, то не було б Старого Заповіту і всієї нашої цивілізації! Чимало давніх міфів розпочинається з того, що хтось рятує покинуту дитину. Якби Полібій не підібрав малого Едіпа, Софокл не написав би найліпшої своєї трагедії!

Томаш не розумів тоді, що метафора — небезпечна річ. З метафорами жартувати не слід. Кохання може народитися з однієюкої метафори.

5

Із першою дружиною він прожив насилу два роки і привів на світ сина. Суддя присудив дитину матері, а Томашеві випало

платити їй третину своєї зарплатні. Водночас йому давали гарантію, що він бачитиметься зі сином двічі на місяць.

Але щоразу, як він збирався піти до нього, колишня дружина відкладала ту зустріч на потім. Звісно, якби він носив дорогі подарунки, то зміг би легше домовлятися про побачення із дитиною. Він збагнув, що мусить платити матері за любов свого сина, причому вперед. Уявив, як згодом наївно захоче прищепити синові ідеї, що цілком суперечитимуть ідеям його матері. Уже подумавши про це, відчув, що стомився. Тієї неділі, коли мати останньої миті знову відклала прогулянку зі сином, він вирішив, що більше не бачитиме його ніколи в житті.

Та й, зрештою, чому він має прихилитися до цієї дитини, а не, скажімо, до іншої? Адже їх ніщо не пов'язувало, крім єдиної необережної ночі. Він ретельно платитиме грошенята, але нехай не вмовляють його, в ім'я бозна-яких батьківських почуттів, боротися за право на сина!

Звісно ж, ніхто не готовий був погодитися з такими міркуваннями. Батьки осудили його і заявили, що як Томаш не хоче перейматися своїм сином, то й вони не перейматимуться своїм. Вони лишилися у приязних стосунках із невісткою, та ще й хизувалися поміж людьми своєю зразковою поведінкою і почуттям справедливості.

Так йому пощастило за короткий час позбутися дружини, сина, матері та батька. Томашеві лишився тільки страх перед жінками. Він жадав їх, але вони його лякали. Поміж тим страхом і бажанням урешті знайшов компроміс і окреслив його словами «erotична приязнь». Він казав коханкам: лише ті стосунки, де відсутня сентиментальність і жоден із партнерів не зазіхає на життя і свободу іншого, можуть подарувати щастя обом.

Щоб мати певність, що еротична приязнь ніколи не поступиться місцем агресивності кохання, він бачився зі своїми постійними коханками тільки через тривалі проміжки часу. Томаш вважав ту методу бездоганною й усіляко вихваляв її поміж друзями: «Треба дотримуватися правила трійці. Можна бачитися з жінкою через дуже короткі проміжки часу, але не більше трьох разів. Або ж зустрічатися із нею довгі роки, але за умови, що поміж побаченнями буде не менше як три тижні».

Та система давала змогу Томашеві не поривати з коханками і мати їх, скільки душі завгодно. Його не завжди розуміли. З-поміж усіх друзів найліпше розуміла його тільки Сабіна. Вона була художниця. Казала: «Люблю тебе за те, що ти протилежність кічу. У кічовому царстві ти був би чудовиськом. У будь-якому сценарії американського чи російського фільму ти міг би бути лише жахливим прикладом».

Тим-то він і попросив Сабіну знайти для Терези роботу в Празі. Як і вимагали неписані правила еротичної приязні, вона пообіцяла зробити все, що зможе, і справді, незабаром підшукала місце у фотолабораторії одного тижневика. Для тієї праці не потрібна була особлива кваліфікація, зате Тереза переходила з розряду кельнерки до статусу співробітниці преси. Сабіна сама приводила її до редакції, і Томаш подумав, що ніколи не було в нього ліпшої подруги.

6

Неписані правила еротичної приязні передбачали, що коханню немає місця в Томашевому житті. Якби він порушив те правило, то інші коханки опинилися б у другорядних ролях і збунтувалися б.

Отож він винайняв для Терези помешкання, куди вона мусила перевезти оту свою тяжку валізу. Йому хотілося піклуватися про неї, захищати її, тішитися її присутністю, та в нього не було геть ніякого бажання міняти спосіб свого життя. Тим-то й не хотів він, щоб хтось дізнався, що вона в нього спала. Сон удвох був злочинним доказом кохання.

З іншими жінками він ніколи не спав. Там було легко: він приходив до них і міг піти коли завгодно. Ситуація ставала делікатніша, коли вони приходили до нього і він мусив пояснювати, що після півночі відвезе їх додому, бо потерпає від безсоння і не може заснути, коли поруч інша людина. Це майже відповідало істині, проте головна причина була гірша, і він не зважувався зізнатися у ній своїм подругам: коли любощам наставав край, його охоплювало непереборне бажання лишитися самому. Прикро було б прокинутися посеред ночі біля сторонньої людини; вставати вранці удвох було б для нього відразливим; не хотілося, щоб хтось чув, як він чистить зуби у ванній, а перспектива спільногого з кимсь сніданку геть його відвертала.

Тому Томаш страшенно здивувався, коли прокинувся і побачив, що Тереза міцно тримає його за руку! Він дивився на неї й насили тямив, що ж сталося. Згадував про години, що їх вони пробули разом, і йому здавалося, наче він вдихає пахощі якогось незнаного щастя.

Відтоді вони вже наперед тішилися тим, що спатимуть разом. Можу навіть сказати, метою статевого акту був для них не оргазм, а той сон, що наставав після нього. Надто ж вона не могла спати без нього. Якщо Терезі траплялося залишатися у помешканні, яке він винайняв для неї (що чимраз більше перетворювалося на алібі), вона всенікну ніч не могла стулити очей. А в його обіймах засинала наче після маківки,